CZU: 929-051(478) **https://doi.org/10.59295/sum10(220)2025_01**

ACADEMICIANUL ILIA G. BUDAC (1916–1974): DE LA UCRAINEAN LA MOLDOVEAN ŞI DE LA AGRONOM LA ISTORIC

Demir DRAGNEV, Ion Valer XENOFONTOV,
Universitatea de Stat din Moldova

Articolul de faţă se înscrie în aria cercetărilor din domeniul istoriei ştiinţei, implicit a biografiilor ştiinţifice. La baza materialului ştiinţific se află documentele de arhivă, presa de epocă, sursele iconografice, mărturiile contemporanilor, precum şi memoriile unuia dintre autorii articolului de faţă. Se analizează biografia privată a academicianului Ilia G. Budac, apreciat în funcţie de contextul istoric fie ucrainean, fie moldovean. Participarea acestuia la războaiele iniţiate de Uniunea Sovietică, precum şi calitatea de membru de partid i-a asigurat o carieră fulminantă atât în domeniul ştiinţei, cât şi în cel administrativ. O altă direcţie de activitate a lui Ilia G. Budac a fost cea din domeniul sistemului de învăţământ superior. La fel, se prezintă, fondul arhivistic personal al academicianului I.G. Budac din cadrul fostei Arhive Ştiinţifice Centrale a Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

Cuvinte-cheie: *ştiinţă, învăţământ superior, istorie, profesor, istoric, Ilia G. Budac, Academia de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti.*

ACADEMICIAN ILIA G. BUDAC (1916–1974): FROM UKRAINIAN TO MOLDOVAN AND FROM AGRONOMIST TO HISTORIAN

This article falls within the field of research in the history of science, implicitly scientific biographies. The scientific material is based on archival documents, period press, iconographic sources, testimonies of contemporaries, as well as the memoirs of one of the authors of this article. It analyzes the private biography of academician Ilia G. Budac, assessed in the context of either Ukrainian or Moldovan history. His participation in the wars initiated by the Soviet Union, as well as his membership in the party, ensured him a brilliant career in both science and administration. Another area of activity for Ilia G. Budac was in the field of higher education. Similarly, the personal archive of academician I.G. Budac from the former Central Scientific Archive of the Academy of Sciences of Moldova is presented.

Keywords: *science, higher education, history, professor, historian, Ilia G. Budac, Academy of Sciences of the Moldavian SSR.*

Repere biografice

Istoricul Ilia G. Budac s-a născut la 22 iunie 1916 într-o familie de ţărani din s. Inguleţ, rn. Ustinvosc, azi regiunea Kirovograd, Ucraina. Părinţii săi au fost antrenaţi în activităţi agricole, iar în 1929 au fost încadraţi în colhoz. În autobiografia sa, Ilia G. Budac nota că este *ucrainean* [1, f. 3], iar în două caracteristici semnate de conducerea Academiei de Ştiinţe a RSSM din 28 octombrie 1964 şi 8 iunie 1966 era menţionat ca fiind *moldovean* [1, f. 53, 79]. În context, menţionăm faptul că în ianuarie 1953 directorul Bazei ştiinţifice și experimentale a Institutului de Pomicultură, Viticultură și Vinificație a Filialei Moldoveneşti a URSS era Pavel S. Budac, născut la 1913 în s. Inguleţ, rn. Ustinvosc, azi regiunea Kirovograd, Ucraina, trecut la rubrica naţionalitate: moldovean [2, ff. 120-145]. În opinia noastră, Ilia Budac, născut într-un sat de moldoveni, intenţionat menţiona că este *ucrainean* dorind în acest fel să se protejeze de represiile staliniste, deoarece putea fi declarat „agent străin”, cum s-a întâmplat cu mai mulţi moldoveni din RASS Moldovenească în anii teroarei (1933–1938).

Între 1931 şi 1934, Ilia G. Budac a studiat la *Tehnicum Agricol* din Kirovograd, fiind specializat în domeniul tehnicii agricole. Pe parcursul a doi ani (1934–1935) a activat în calitate de agronom în s. Tremovca, regiunea Odesa. Apoi a absolvit Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic din Odesa, obţinând calificativul de învăţător de istorie (1939). În perioada septembrie – decembrie 1939, a activat în calitate de învăţător de istorie în s. Rasnopolsc, rn. Berezovsc, regiunea Odesa. În calitate de militar a participat

în rândurile Armatei sovietice la Războiul sovieto-finlandez (decembrie 1939–1940). În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a luat parte la acţiunile militare pe Frontul de Nord Occidental, apoi pe Frontul din Leningrad. În august 1941, în timpul unor acţiuni militare, a fost grav rănit şi s-a aflat la tratament într-un spital militar până în mai 1942 [3, f. 6; 4, p. 129; 5, pp. 31-32]. Fiind demobilizat, din cauza invalidităţii, s-a retras din serviciul militar. Având un caracter puternic, deşi pierduse un ochi şi mâna dreaptă, iar piciorul drept era grav deformat (personal I. Budac niciodată nu a pus accentul pe această infirmitate, ignorând intenţionat acest neajuns fizic) s-a dedicat plenar activităţii pedagogice. A predat istoria în clasele VIII–X la Şcoala Medie nr. 4 din or. Sterlitamak, RSSA Başkiria, localitate în care s-au retras rudele acestuia în timpul războiului. În contextul reanexării Basarabiei de către URSS, cadrele didactice din regiune, ca şi majoritatea funcţionarilor de stat, s-au evacuat în masă în România, conducerea sovietică, pentru a începe noul an şcolar angaja persoane cu studii pedagogice din afara republicii, îndeosebi moldoveni din Ucraina. Un asemenea „cadru naţional” se declara şi Ilia G. Budac, fiind angajat la Chişinău la sfârşitul lunii august 1944. Tot atunci au fost inaugurate şcoli de predare în limba rusă. A activat în calitate de director adjunct şi învăţător de istorie la Şcoala Medie Rusă nr. 2 (septembrie 1944 – septembrie 1945), fiind transferat în aceeaşi funcţie la Şcoala Medie Rusă nr. 3 (septembrie 1945 – decembrie 1945).

În ianuarie 1945, Ilia G. Budac a devenit membru al PC (b) al URSS, ceea ce i-a facilitat, în mod evident, alături de faptul că era veteran al războiului, să avanseze la un alt nivel al sistemului de învăţământ. Devine lector (3 decembrie 1945 – 3 noiembrie 1954) şi şef de catedră (3 noiembrie 1954 – 1 septembrie 1959) la Şcoala Superioară de Partid din Chişinău. La 14 iulie 1955 a obţinut diploma de conferenţiar universitar (docent) la Catedra de istorie a URSS, iar la 27 aprilie 1960, cea de colaborator (cercetător) ştiinţific superior. La 17 noiembrie 1965 i s-a conferit diploma de profesor universitar la Catedra de istorie a URSS.

La 25 august 1959 a fost ales prin concurs şi angajat în calitate de conferenţiar universitar, apoi de şef al Catedrei de istorie a URSS (martie 1960), profesor universitar (1965 –1970) la Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Chișinău [6, f. 1].

De menţionat faptul că pentru această funcţie a fost recomandat de S. Ţaranov, directorul Şcolii Superioare de Partid din Chişinău şi A. Constantinov, secretarul acestei instituţii [6, ff. 9-10].

A fost titularul cursului de bază „Istoria URSS” şi a unui curs special.

Potrivit Ordinului nr. 220-A din 13 mai 1960 semnat de Agripina Crăciun, ministrul Învăţământului RSS Moldovenești (1951-1953; 1958-1962), privind comasarea Institutului Pedagogic din Chișinău cu Universitatea de Stat din Chișinău, în calitate de şef al Catedrei de istorie a URSS a fost desemnat conferenţiarul universitar Ilia Budac [7, ff. 464-467].

I. Budac a participat la redactarea manualelor și materialelor didactice pentru școlile şi universitățile din RSSM.

La 27 februarie 1970 a fost numit în funcţia de director al Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a RSS Moldovenești (cu o remunerare lunară de 550 de ruble), funcţie pe care o va deţine până la deces, pe 15 mai 1974. De menţionat faptul că în perioada în care a fost în fruntea institutului, instituţia a fost distinsă cu o serie de diplome ale autorităţilor de stat, de partid şi de cele sindicale.

I. G. Budac a fost deputat al Sovietului Suprem al RSSM (martie 1967–1971).

Până în 1971, niciodată n-a plecat în afara hotarelor Uniunii Sovietice. La 13 iulie 1971, conducerea Academiei de Ştiinţe a RSS Moldovenești i-a prezentat o caracteristică prin care îl recomanda pentru a participa la un tur pe Dunăre organizat în perioada august–septembrie 1971.

Membru al Academiei de Ştiinţe a RSS Moldovenești

În oficiosul „Moldova sovietică” din 18 august 1965 a fost publicat anunţul referitor la concursul organizat la titlurile vacante de membri ai Academiei de Ştiinţe a RSSM. Candidatura de membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a RSSM a profesorului universitar I.G. Budac a fost susţinut de Catedra de istorie a URSS pe care o conducea (scrisoarea de recomandare din partea catedrei a fost semnată de M.C. Sâtnic) şi de Catedra de istorie universală (semnată de şeful catedrei R. Enghelgard) a Facultăţii de Istorie a Universităţii de Stat din Chișinău. O scrisoare de recomandare a fost semnată şi de conducerea Facultăţii de Istorie, decan fiind Afanasie Repida, iar alta de academicianul Iachim Grosul, preşedintele Academiei de Ştiinţe a

RSS Moldoveneşti [1, f. 26-29, 49]. La 17 septembrie 1965, Biroul Secţiei de Ştiinţe Sociale al Academiei de Ştiinţe a RSSM (academician-secretar era Iosif Varticean) a susţinut candidaturile lui Ilia Budac la specialitatea „Istoria Moldovei" şi cea a lui Nicolae Corlăteanu la specialitatea „Filologie" [1, f. 50]. La Adunarea Generală a Academiei de Ştiinţe a RSSM din 2 decembrie 1965 I.G. Budac a fost ales prin vot secret la specialitatea „Istoria URSS" în calitate de membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a RSSM [8, ff. 1-29].

La 21 octombrie 1972, în presa de la Chişinău a fost publicat anunţul referitor la alegerile de noi membri ai Academiei de Ştiinţe. În şedinţa din 24 octombrie 1972 a Consiliului ştiinţific al Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe la postul vacant de membru titular a fost recomandat directorul institutului Ilia G. Budac. Acest demers a fost susţinut şi de Consiliul ştiinţific al Universităţii de Stat din Chişinău (raportor fiind rectorul membru corespondent Artiom Lazarev) [9, ff. 2-3, 21]. La 10 noiembrie 1972, un demers favorabil în susţinerea lui Ilia Budac a venit şi din partea Institutului de Slavistică şi Balcanistică al Academiei de Ştiinţe a URSS [9, f. 149]. La Adunarea Generală a Academiei de Ştiinţe a RSSM din 27 decembrie 1972, Ilia Budac a fost desemnat în calitate de membru titular al Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti [8, ff. 1-31].

Activitatea ştiinţifică

Începând cu 1 octombrie 1950, Ilia Budac a fost înscris la programul de doctorat al Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a URSS, la specialitatea – Istoria URSS, conducător ştiinţific fiind doctorul (habilitat) în ştiinţe istorice Iachim S. Grosul [10, ff. 61-62; 11, ff. 3-10; 12, ff. 31-41; 13, f. 6]. În premieră, înainte de termenul preconizat, a susţinut teza de doctorat în cadrul Consiliului ştiinţific al Şcolii Superioare de Partid (7 iulie 1953) [10, 58-62; 13, ff. 6-23, 14, ff. 51-52; 15, p. 413, 416], probabil, având drept temă de cercetare „Revoluţia din anii 1905 – 1907 în Basarabia". În documentele de epocă se specifica faptul că Ilia Budac a fost unicul din cei şase doctoranzi promovaţi de Filiala Moldovenească care a susţinut într-un termen record teza de doctorat deoarece a fost luat sub controlul nemijlocit al Prezidiului Filialei şi al Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură, precum şi al conducătorului ştiinţific [16, ff. 9-11, 69-70].

În cadrul consfătuirii republicane a lucrătorilor instituțiilor de învățământ superior din RSSM din 27-28 august 1954, L.S. Mațiuc, secretarul științific al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS menţiona faptul că pentru cea de-a 30-a aniversare a RSS Moldovenești a fost scrisă culegerea „Moldova în familia popoarelor din URSS", la scrierea căreia au participat Muntean, profesor de istorie a URSS la Universitatea de Stat, Budac, profesor de istorie a URSS, Repida, profesor de istorie, Omelosh, șef al Catedrei de marxism-leninism, Afteniuc, șef de catedră la Institutul Pedagogic, Grecul, șef de catedră la Comitetul Central de Partid [17, ff. 213-214].

Începând cu anii 1950, Ilia G. Budac s-a specializat în studierea istoriei dezvoltării capitalismului şi a reformelor agrare din Basarabia, realizând la această tematică teza de candidat (doctorat) şi cea de doctor (habilitat) în istorie. La 31 decembrie 1964 i s-a conferit diploma de doctor (habilitat) în istorie susţinută la Universitatea de Stat din Moscova „M.V. Lomonosov".

Pe parcursul activităţii sale ştiinţifice, I.G. Budac a publicat în calitate de autor şi de coautor cca 50 de lucrări ştiinţifice, inclusiv opt monografii, o culegere de documente, trei lucrări de sinteză, însumând cca 250 de coli de autor.

Studiile în domeniul agronomiei, dar şi ca urmare a sensibilităţilor generate de participarea sa la acţiuni militare (fiind traumat fizic şi psihic de aceste violenţe, ceea se în literatura de specialitate este desemnat ca fiind *sindromul militar* [18, pp. 379-393] se pare că au stat la baza formatului ştiinţific al istoricului I.G. Budac. Astfel, direcţiile ştiinţifice au vizat, prioritar, evoluţia socioeconomică a Basarabiei în cadrul Imperiului Rus, îndepărtându-se premeditat de istoria contemporană, una puternic încorsetată de factorii militari, politici şi ideologici. În spiritul timpului, bazându-se pe „metodologia marxist-leninistă", el a pus accentul pe reformele din anii 1860–1870, evoluţia capitalismului în mediul rural şi cel industrial, transformările sociale din localităţile rurale, mişcărilor social-politice, „relaţiile revoluţionare ruso-moldoveneşti".

Aceste concepţii au fost valorificate editorial în primele sale monografii «Развитие капитализма в сельском хозяйстве Бессарабии в постреформенный период» („Dezvoltarea capitalismului în agricultura Basarabiei în perioada postreformă") (1954), apoi în limbile română (numită în epocă, impropriu, „moldovenească") şi rusă a publicat monografia «Революция 1905–1906 годов в Молдове» („Revoluţia din anii 1905–1906 în Moldova") (1955).

O bună parte din lucrările ştiinţifice ale lui Ilia Budac au fost elaborate în coautorat cu conducătorul său ştiinţific, Iachim S. Grosul. Despre cooperarea ştiinţifică şi prietenia acestui dublou academic ne-a relatat Ludmila Grosul, fiica academicianului Iachim Grosul: „Îmi amintesc că venea de multe ori la noi acasă (Ilia Budac – *n.n.*). Împreună cu tata stăteau ore întregi în biroul de lucru al tatei, lucrând cu meticulozitate la materialele ştiinţifice. Eu aveam grijă ca să le aduc ceai și biscuiții pregătiți de mama. Eram încă o școlăriță pe atunci. Uneori stăteau până târziu. Îmi amintesc că ambii erau pasionaţi de istoria economică. Știu că au publicat lucrări comune, printre care „Schiţe de istorie a economiei naționale a Basarabiei”. Îmi amintesc că tata a fost foarte îngrijorat atunci când Ilia Grigorievici a decedat” [19]. Un prim rezultat al cercetărilor comune, a istoricilor Ilia Budac şi Iachim S. Grosul au fost publicarea lucrării «Крестьянская реформа 60–70-х годов XIX века в Бессарабии» („Reforma țărănească din anii 60 – 70 ai secolului al XIX-lea în Basarabia”) (1956). De menţionat faptul că această lucrare a fost recenzată pozitiv de istoricul român Gheorghe Bezviconi, care a accentuat faptul că lucrarea se bazează pe bogate surse istorice şi literatura de specialitate [1, ff. 32-33].

Au urmat şi alte monografii publicate în coautoarat cu I. Grosul: «Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период» („Mișcarea social-politică în Basarabia în perioada post-reformei”) (1959); «Буржуазные реформы 60-70-х годов XIX века в Бессарабии» („Reformele burgheze din anii 60-70 ai sec. al XIX-lea în Basarabia”) (1961). Colaborarea îndelungată a acestor cercetători ştiinţifici s-a finalizat prin elaborarea sintezelor «Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812–1861)» („Schițe de istorie a economiei Basarabiei (1812–1861)” (1967) şi «Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861–1905)» („Schițe de istorie a economiei Basarabiei (1861–1905)” (1972).

Cercetările întreprinse de Ilia G. Budac în colaborare cu Iachim S. Grosul au fost extinse de discipolii lor, prin studierea unor subiecte importante ale evoluţiei social-economice a spaţiului pruto-nistrean în diferite perioade istorice. Sub conducerea lui Ilia G. Budac a fost iniţiată şi pregătită lucrarea științifică în patru volume «История народного хозяйства Молдавской ССР» („Istoria economiei RSS Moldovenești”), care a fost finalizată după decesul acestuia, fiind editată în anul 1977.

Ilia G. Budac a participat şi la editarea culegerii de documente «Положение крестьян и общественно-политическое движение в Бессарабии, 1861–1895 годы» („Situația țăranilor și mișcarea social-politică din Basarabia, 1861–1895”) (1964). A fost coautor şi redactor responsabil al volumului „Istoria Chişinăului” (1966) la care au participat majoritatea membrilor Catedrei de istorie a URSS a Universităţii de Stat din Chişinău.

Lucrările ştiinţifice elaborate de Ilia G. Budac au fost recenzate în 17 publicaţii din mass-media. Tematica cercetată era prezentată ca fiind actuală prin faptul că ar fi demonstrat creşterea economică şi demografică în Basarabia în comparaţie cu perioada de până la 1812. În realitate, în dreapta Prutului, după cum s-a constatat în istoriografia românească în perioada respectivă s-a realizat un progres şi mai semnificativ.

În afară de lucrări ştiinţifice fundamentale, Ilia G. Budac a publicat mai multe materiale de popularizare a ştiinţei în presa de la Chişinău: „Moldova socialistă”, „Moldova sovietică”, „Ţăranul sovietic”, „Învăţătorul Moldovei”, „Chişinăul de seară”. A fost membru al Redacţiei Principale a „Enciclopediei Sovietice Moldovenești” [20, pp. 167-180].

Ilia G. Budac a participat la redactarea manualelor şi materialelor didactice pentru şcolile şi instituţiile de învăţământ superior, fiind autor a două manuale şcolare de istorie a Moldovei scrise de pe poziţiile oficiale a istoriografiei sovietice din RSS Moldovenească.

A fost conducător ştiinţific la trei teze de doctorat. Potrivit dării de seamă ale decanului Facultăţii de Istorie şi Drept a Universităţii de Stat din Chişinău Afanasie Repida referitoare la activitatea facultăţii în anul de studii 1962–1963 la secţia de istorie erau trei doctoranzi îndrumaţi ştiinţific de către conferenţiarii universitari I. Budac şi S. Brâseakin [21, p. 473]. La sfârşitul lunii decembrie 1963, I. Budac a fost referent oficial la o teză de doctorat susţinută de M. Itkis cu titlul „Mişcarea ţărănească din Moldova în perioada premărgătoare şi în timpul revoluţiei socialiste” la Institutul Pedagogic „V. I. Lenin” din Moscova [22, f. 29].

În calitate de director al Institutului de Istorie Ilie G. Budac a organizat o serie de conferinţe şi simpozioane în care se promovau concepţiile oficiale ale istoriogarfiei sovietice. Pe da altă parte, spre deosebire

de alţi şefi de instituţii ştiinţifice, el a susţinut şi conferinţe, care se înscriau în cercetarea unor probleme actuale ale istoriei medievale şi moderne. În acest context, pot servi drept exemplu, două asemenea manifestări. Prima, sesiunea organizată în zilele de 23 – 25 mai 1972 sub genericul „Ştiinţa marxist-leninsită şi lupta împotriva anticomunismului contemporan, împotriva falsificatorilor reacţionari pe baza experienţei de construcţie a statului national în URSS" [1, f. 63]. Impactul în promovarea acestui „front ideologic" [23, pp. 493-515] de către Ilia G. Budac a fost menţionat cu inscripţionare în cartea de muncă din partea conducerii Academiei de Ştiinţe a RSSM.

A doua întrunire ştiinţifică, organizată prin contribuţia lui Ilia G. Budac, a fost Simpozionul științific internațional „Europa de Sud-Est în Evul Mediu" (Chișinău, 15–17 mai 1973). La acest forum ştiinţific au participat specialişti notorii din Rusia, Polonia, Cehoslovacia şi Bulgaria. După cum au mărturisit istoricii români, delegaţia lor a ajuns la Prut, dar a fost oprită printr-un ordin al Elenei Ceauşescu.

La întrunirea ştiinţifică, pentru prima dată, istoricii din „lagărul socialist" au examinat evenimentele istorice din Europa de Sud-Est nu în cadrul formaţiunilor istorice, conform istoriografiei tradiţionale marxiste, ci a tipologiei diverselor zone europene, inclusiv a istoriei Moldovei şi Ţării Româneşti. Acestei problematici pur ştiinţifice, susţinute de academicienii Iachim S. Grosul şi Ilia G. Budac, nu i-a fost înţeles sensul ştiinţific de promotorii superficiali ai ideologiei comuniste (care au rămas neutri) şi a servit drept punct de pornire pentru următoarele cercetări obiective de către istoricii medievişti din Moldova şi statele vecine.

Profil de personalitate

În epocă a fost apreciat ca fiind „pregătit din punct de vedere ideologic. Cu o moralitate înaltă" [6, f. 27]. Era o caracteristică standard acordată persoanelor devotate regimului comunist. În realitate, aceste persoane ocupând posturi de conducere se manifestau diferit în relaţiile cu alţi demnitari sau subalterni. Astfel, Ilia G. Budac, ajuns la o anumită convingere în aprecierea anumitor personalităţi, nu se lăsa înduplecat de a-şi schimba opinia chiar şi la insistenţa unor colegi respectaţi de el. Atunci când în anul 1970 s-a epuizat termenul aflării în funcţia de director al Institutului de Istorie a membrului corespondent Eugen Russev, academicianul Iachim S. Grosul, preşedintele Academiei de Ştiinţe, i-a propus lui Ilia G. Budac să ocupe acest post. Dar ultimul a pus o condiţie: E. Russev şi locţiitorul său N. Mohov să plece din institut. Invidiind eruduţia primului şi nivelul intelectual al celui de-al doilea, Ilia G. Budac insista pe faptul că aceştia vor dispersa colectivul. Nereuşind să-l convingă că aceste personalităţi ar ridica nivelul ştiinţific al institutului, Iachim S. Grosul până la urmă a fost nevoit să cedeze, transferându-l pe E. Russev la Institutul de Limbă şi Literatură, iar pe N. Mohov – la Institutul de Etnografie.

Toţi se aşteptau la o administrare „dictatorială" a institutului, dar noul director a instalat relaţii colegiale şi binevoitoare cu membrii colectivului. Mai mult ca atât, conducătorul instituţiei de cercetare a luat apărarea angajaţilor atacaţi de organele superioare de partid, străduindu-se să ocupe o poziţie obiectivă. În acest context se înscrie aşa-numitul „caz Moşanu" (viitorul preşedinte al Parlamentului Republicii Moldova), care a publicat în ziarul „Moldova socialistă" un articol jubiliar consacrat zilei de 23 august 1944 din România în care o prezenta drept o acţiune revoluţionară a poporului român, viziune dominantă în România. El n-a ţinut cont de viziunea sovietică, că acest eveniment s-a datorat victoriei armatei sovietice în cadrul operaţiunii Iaşi-Chişinău. Al. Moşanu a fost convocat la Comitetul Central al PCM pentru a fi pedepsit. Am fost martor (D.D.) cum Ilia G. Budac l-a însoţit pe Al. Moşanu pentru a-l sprijini că de publicarea articolului era vinovat, în primul rând, redactorul ziarului, care trebuia să controleze ce publică. Iar Al. Moşanu nefiind specialist în această problemă nu era la curent despre divergenţile în aprecierea evenimentului. Susţinut şi de Ilia G. Budac, Al. Moşanu a insistat ferm asupra acestei poziţii, evitând până la urmă excluderea acestuia din partid.

Fondul arhivistic academicianul I.G. Budac

Fondul arhivistic personal al academicianului I.G. Budac din cadrul fostei Arhive Ştiinţifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei (actualmente fiind în cadrul Universității de Stat din Moldova) include 56 de dosare datate cu anii 1812–1932. Inventarul are următoarea structură: I) Extrase din surse științifice; II) Copii de documente din arhivă legalizate şi nelegalizate; III) Fotocopii ale documentelor de arhivă. Include copii documentare depistate de autor la arhivele din Chişinău, Moscova, Leningrad, Odesa [24, pp. 38-44].

I. Budac a avut mai multe stagii de cercetare la arhivele şi bibliotecile din URSS. De exemplu, în perioada 8-31 mai 1961 şi 15 decembrie 1962 – 10 ianuarie 1963 a cercetat la arhivele din Leningrad şi Moscova [6, f. 18, 22.].

O deosebită atenţie Ilia G. Budac acorda depistării documentelor păstrate în Arhiva Istorică de Stat din Leningrad, unde se aflau principalele materiale arhivistice ale instituţiilor superioare ale Imperiului Rus, inclusiv materiale expediate acestora de către instituţiile din Basarabia (administrative, judiciare, culturale etc.).

Ilia G. Budac mi-a povestit (D.D.) despre o discuţie a sa întâmplătoare cu şefa sălii de lectură a acestei arhive, care a atras atenţia asupra forţei de muncă a cercetătorului, aflate în contradicţie cu starea sa de sănătate. El i-a povestit că a participat la două războaie: în 1939 la cel sovieto-finlandez şi 1941 la cel de-al Doilea Război Mondial (numit de sovietici „Marele Război pentru Apărarea Patriei”), devenind invalid. La cele spuse, angajata arhivei a adăugat: „Iar soţul meu nu a supravieţuit războiului din Finlanda şi nici nu ştiu unde este înmormântat”. Ilia G. Budac a adăugat că el a luptat cu un camarad care avea acelaşi nume de familie cu a şefei de sală, pe care, fiind omorât, personal l-a înmormântat. După ce şefa s-a convins că acela era anume soţul ei, împreună au identificat locul înhumării. Drept recunoştinţă, doamna i-a pus la dispoziţia lui Ilia G. Budac două dactilografe, care îi pregăteau documentele selectate de el, formând o colecţie impresionantă, documente utilizate în lucrările sale şi parţial păstrate în fondul arhivistic ce-i poartă numele, aşteptând cercetători să le utilizeze.

Premii, distincții, diplome

A fost distins cu medaliile „Pentru Apărarea Leningradului” (1944), „Pentru victoria asupra Germaniei” (1946), „Pentru vitejie în muncă în Marele Război pentru Apărarea Patriei” (1946), „20 de ani de la victorie în Marele Război pentru Apărarea Patriei” (1965) cu ordinele „Slava”, gradul III (1945) și „Insigna de Onoare” (1949). A fost laureat al Premiului de Stat al URSS (1972).

Referințe bibliografice:

1. Arhiva Ştiinţifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei (infra: AȘCAȘM). F.1, inv. 3, d. 4414, f. 3, 26-29, 32-33, 49-50, 53, 63, 79.
2. AȘCAȘM, F. 1, inv. 1/3, d. 22, ff. 120-145.
3. AȘCAȘM. Fondul personal al academicianului I. Budac. F. 40, f. 6.
4. DRAGNEV, D., MANOLACHE, C., XENOFONTOV, I.V. *Academia de Ştiinţe a Moldovei: evoluţie, instituţionalizare, personalităţi (1946–1961–2021),* Chişinău, Biblioteca Ştiinţifică (Institut) „Andrei Lupan” 2021, p. 129.
5. *Membrii Academiei de Ştiinţe a Moldovei: Dicţionar* (1961–2006). Chişinău, Ştiinţa, 2006, pp. 31-32.
6. Arhiva Universităţii de Stat din Moldova. F. 1, inv. 8, d. 690, f. 1, 18, 22, 27.
7. Agenţia Naţională a Arhivelor (infra: ANA). F. P-2848, inv. 2, d. 334, ff. 464-467.
8. AȘCAȘM, F.1, inv. 1/3, d. 30, f. 123; d. 78, ff. 1-31.
9. AȘCAȘM. F.1, inv. 3, d. 5616, ff. 2-3, 21, 149.
10. AȘCAȘM, F. 1, inv. 1/1, d. 31, ff. 58-62.
11. ANA. F. A-51, inv. 12, d. 325, ff. 3-10;
12. AȘCAȘM, F. 1, inv. 1/3, d. 18, ff. 31-41.
13. AȘCAȘM, F.1, inv. 4, d. 68, ff. 6-23.
14. AȘCAȘM, F.1, inv. 3, d. 4604, ff. 51-52.
15. SALAGOR, I. Pregătirea cadrelor științifice în cadrul Bazei/Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS (1946–1952). În: *Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine*, vol. 7. Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, România) /Ed. Liliana Condraticova. Iași-Chișinău: 2024, p. 413, 416.
16. ACAȘM, Fond 1, inv. 1/3, d. 23, ff. 9-11, 69-70.
17. ANA, F. A-51, inv. 13, d. 255, ff. 213-214.
18. XENOFONTOV, I. V. Socio-psychological context of war and warriors after the war. În: *Stress in military profession*, Thematic collection of articles, Strategic Research Institute, University of Defense, Republic of Serbia & Faculty of Military Science, Stellenbosch University, South Africa, Media Center „Odbrana”, Belgrade, 2018, pp. 379-393.

19. Mărturie oferită lui Ion Valer Xenofontov de Ludmila Grosul, fiica academicianului Iachim Grosul, la 8 martie 2025.
20. XENOFONTOV, I.V. „Enciclopedia sovietică moldovenească" între politică, ideologie și știință. În: *După 25 de ani. Evaluări şi reevaluări istoriografice privind comunismul*, Iași, Editura Polirom, 2017, pp. 167-180.
21. Istoria Universităţii de Stat din Moldova în documente şi materiale. Vol. I/Ion Eremia (coord.). Chişinău: CEP USM, 2018, doc. 173, p. 473.
22. Arhiva Universităţii de Stat din Moldova. F. 1, inv. 8, d. 690, f. 29.
23. DRAGNEV, D., XENOFONTOV, I.V. Istoricul din RSS Moldovenească între știință, politică și ideologie. În: *Panorama comunismului în Moldova sovietică. Context, surse, interpretări* /Ed.: Liliana Corobca, Iași, Polirom, 2019, pp. 493-515.
24. PRISAC, L., XENOFONTOV, I.V., SALAGOR, I. Fondul de arhivă personal al academicianului I.G. Budac. (1916–1974). În: *„Integrare prin cercetare și inovare". Conferința științifică națională cu participare internațională* dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, 7–8 noiembrie 2024. Ştiinţe umanistice. Chișinău: [S. n.], 2024 (CEP USM), pp. 38-44.
25. AȘCAȘM. Fond foto.

Anexă
Surse iconografice

Figura 1. Sesiunea ştiinţifică a istoricilor. Ilia Budac – în rândul doi, al doilea din stânga. Noiembrie 1961 [25]

Figura 2. Ilia Budac, conferențiar universitar, 1965 [25]

Figurile 3-4. Academicienii Ilia Budac, Josef Poulik, vicepreşedintele Academiei cehoslovace şi Iachim Grosul, participanți la Simpozionul științific internațional „Europa de Sud-Est în Evul Mediu". Chișinău, mai 1973 [25]

Date despre autori:
Demir DRAGNEV, doctor habilitat în istorie, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei, consultant științific, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-7152-1
E-mail: demir.dragnev@gmail.com

Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie, conferenţiar universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-5993-1235
E-mail: ion.xenofontov@gmail.com

Prezentat: 06.09.2025